ZAMONAVIY FALERONIMLARNING NOMLANISH MOTIVI

Razzaqova Sumbul Shermat qizi
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti, Urganch, Xorazm

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy faleronimlarning nomlanish motivlari, ularning shakllanishiga ta’sir etuvchi lisoniy va ijtimoiy omillar hamda mazmuniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Faleronimlarning nomlanishida kasbiy faoliyat, xizmat, shaxsiy fazilat, milliy taraqqiyot va ijtimoiy qadriyatlarning ifodalanishiga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, mukofot nomlarining jamiyat hayoti va davr talablariga munosabati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: onomastika, faleronim, nomlanish motivi, nominatsiya, atoqli ot, mukofot nomlari, semantik tahlil.

Nomlash tilning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u orqali insonlar borliqdagi narsa-hodisalarni bir-biridan farqlaydi, ularga muayyan nom beradi va ular haqidagi tasavvurlarini ifodalaydi. Onomastikada nomlarning shakllanishi, ma’nosi va qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan hisoblanadi. Har qanday nom muayyan obyektni atash bilan birga, uning tanlanishiga sabab bo‘lgan belgi, xususiyat yoki ijtimoiy ehtiyoj bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu jihatdan nomlanish motivi atoqli otlarning mazmunini chuqurroq anglash imkonini beradigan muhim tushunchadir.

O‘zbek onomastikasida atoqli otlarning lisoniy xususiyatlari, shakllanishi va nomlash tamoyillari E. Begmatov hamda N. Uluqovning tadqiqotlarida yoritilgan.1 Ushbu ilmiy qarashlar nomlarni faqat til birliklari sifatida emas, balki tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq hodisa sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.2 O. Chornous nomlanish motivini nom tanlashga asos bo‘luvchi ichki

1 Begmatov E. A. O‘zbek tili antroponimikasi. – Toshkent: Fan, 2013.

2 Begmatov E., Uluqov N. O‘zbek onomastikasi terminlarining izohli lug‘ati. – Namangan, 2006.

sabab bilan bog‘laydi .3 Sadullaeva va Bakhtiyorova esa nomlash jarayonida lisoniy hamda ekstralingvistik omillarning ahamiyatini ta’kidlaydi. 4 Mazkur qarashlar faleronimlarning nomlanish xususiyatlarini o‘rganishda ham nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Faleronimlar onomastikaning mukofot nomlarini o‘rganuvchi yo‘nalishiga mansub bo‘lib, orden, medal va boshqa mukofotlarning atoqli nomlarini qamrab oladi. Bunday nomlar muayyan xizmat, yutuq, faoliyat yoki fazilatni e’tirof etish maqsadida qo‘llanadi. Shu sababli faleronimlarning mazmunida mukofotning rasmiy vazifasi bilan bir qatorda, uni ta’sis etishdan ko‘zlangan ijtimoiy maqsad ham namoyon bo‘ladi. Ularning nomlanish motivlarini o‘rganish orqali jamiyatda qaysi faoliyat yo‘nalishlari va qadriyatlar muhim hisoblanishi, bu tushunchalar til vositasida qanday ifodalanishi aniqlanadi.

Nomlanish motivi faleronimning shakllanishiga asos bo‘lgan ma’no va sababni belgilaydi. Masalan, mukofot nomida kasb yoki faoliyat sohasi ifodalansa, nomning motivi shu soha bilan bog‘liq bo‘ladi. Agar nomda shaxsning xizmati, hissasi yoki fazilati ta’kidlangan bo‘lsa, nomlanish asosini aynan shu jihatlar tashkil etadi. Bunda nom tarkibidagi so‘zlar, ularning o‘zaro munosabati va umumiy semantik mazmuni muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, faleronimlarni o‘rganishda nomning lug‘aviy ma’nosini aniqlash bilan cheklanmasdan, uning qanday maqsadda tanlanganini ham tahlil qilish zarur.

Faleronimlarning nomlanish motivlari tarixiy taraqqiyot davomida o‘zgarib va kengayib borgan. Tarixiy mukofot nomlarida harbiy jasorat, davlatga sadoqat, tarixiy shaxslar va muhim voqealar bilan bog‘liq mazmunlar muhim o‘rin tutgan. Zamonaviy mukofot nomlarida esa kasbiy faoliyat, muayyan sohani rivojlantirish,

3 Chornous O. Modern Approaches to the Interpretation of the Motive for Naming // East European Journal of Psycholinguistics. – 2018. – Vol. 5, No. 1.

4 Sadullaeva N., Bakhtiyorova M. Reflection of Onomastic Principles in Naming // Psychology and Education Journal. – 2021. – Vol. 58, No. 1.

ijtimoiy mas’uliyat va yangi faoliyat yo‘nalishlarini e’tirof etish motivlari ham uchraydi. Bu holat nomlash tizimining jamiyat ehtiyojlari va mukofotlash amaliyoti bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Mazkur o‘zgarishni avvalgi nomlanish motivlarining butunlay yo‘qolishi sifatida tushunish to‘g‘ri emas. Aksincha, an’anaviy motivlar saqlangan holda, yangi ijtimoiy va kasbiy yo‘nalishlar bilan bog‘liq nomlar ham shakllanmoqda. Masalan, tarixiy xotira va milliy taraqqiyotga oid nomlar bilan bir qatorda, muayyan kasb egalari, davlat xizmatida faoliyat yurituvchilar yoki ijtimoiy muammolarni hal etishga hissa qo‘shgan shaxslarni e’tirof etuvchi nomlar ham qo‘llanadi. Shunday qilib, zamonaviy faleronimlarning nomlanish motivlari jamiyat hayotidagi turli yo‘nalishlarning mukofotlash tizimida aks etishini ko‘rsatadi.

Tahlil qilinayotgan faleronimlarda kasbiy va sohaga oid motivlar alohida o‘rin egallaydi. Bunday nomlarda muayyan kasb, xizmat sohasi yoki faoliyat yo‘nalishi bevosita ifodalanadi. “Soliq xizmati a’lochisi”, “Diplomatik xizmat a’lochisi”, “Axborot-kutubxona a’lochisi”, “Kommunal xizmat ko‘rsatish a’lochisi” kabi nomlarda faoliyat sohasi nomlanishning asosiy mazmuniy markazi hisoblanadi. “A’lochi” komponenti esa shu sohadagi yuqori natija yoki kasbiy mahoratni ifodalaydi. Bu turdagi nomlarda kasbning o‘zi bilan birga, mazkur faoliyatda erishilgan yutuq ham e’tirof etiladi.

Kasbiy motivga asoslangan faleronimlarning muhim xususiyati shundaki, ular mukofotning kimlarga yoki qaysi faoliyat vakillariga mo‘ljallanganini nomning o‘zidayoq anglash imkonini beradi. Natijada nomning mazmuni nisbatan aniq va tushunarli shaklda namoyon bo‘ladi. Bunday birliklarni tahlil qilishda kasb nomi, xizmatni bildiruvchi so‘zlar va baholovchi komponentlarning o‘zaro munosabatiga e’tibor qaratish lozim. Chunki nomning umumiy mazmuni ana shu birliklarning birikishi natijasida yuzaga keladi.

Zamonaviy faleronimlarning yana bir guruhida muayyan xizmat yoki faoliyatga qo‘shilgan hissa asosiy nomlanish motivi sifatida namoyon bo‘ladi.

“Korrupsiyaga qarshi kurashishga qo‘shgan hissasi uchun”, “Tadbirkorlikni rivojlantirishga qo‘shgan hissasi uchun”, “Intellektual mulk sohasini rivojlantirishga qo‘shgan hissasi uchun”, “Ichki ishlar organlarida benuqson xizmatlari uchun” kabi nomlarda e’tirofning sababi ochiq ifodalangan. Bu birliklarda “hissasi uchun” va “xizmatlari uchun” kabi birikmalar nomning semantik yo‘nalishini belgilaydi.

Mazkur nomlanish usulida mukofotning asosiy mazmuni shaxsning aniq faoliyati yoki erishgan natijasi bilan bog‘lanadi. Nomda xizmatning qaysi yo‘nalishga qaratilgani ko‘rsatilishi uning ma’no doirasini aniqlashtiradi. Masalan, tadbirkorlikni rivojlantirishga qo‘shilgan hissa haqidagi nom iqtisodiy faoliyat bilan bog‘liq yutuqlarni, korrupsiyaga qarshi kurashishga oid nom esa muayyan ijtimoiy muammoni hal etishga qaratilgan faoliyatni e’tirof etadi. Shunday nomlar orqali mukofotning vazifasi va uni berish uchun asos bo‘ladigan faoliyat turi til vositasida ifodalanadi.

Faleronimlarning nomlanishida shaxsiy fazilat va ibrat motivlari ham muhim o‘rin tutadi. “Faxriy murabbiy”, “Faol tadbirkor”, “Mohir aloqachi”, “Tadbirkorlik ustozi” kabi nomlarda shaxsning mahorati, tajribasi yoki faoliyatdagi namunali jihati asosiy mazmunni tashkil etadi. Bu nomlarda qo‘llangan “faxriy”, “faol”, “mohir” va “ustoz” kabi birliklar shaxsga berilgan ijtimoiy bahoni ifodalashga xizmat qiladi. Ular mukofotning faqat muayyan faoliyat bilan emas, balki shu faoliyat egasining sifati va jamiyatdagi o‘rni bilan ham bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Bunday faleronimlarda baholovchi birliklarning qo‘llanishi alohida ahamiyatga ega. Chunki ular nomning oddiy kasbiy atama bo‘lib qolmasdan, e’tirof va qadrlash mazmunini ifodalashiga yordam beradi. Shu bilan birga, har bir nomdagi baholovchi so‘zning vazifasi uning umumiy mazmuni va rasmiy qo‘llanishi bilan bog‘liq holda aniqlanishi lozim. Demak, shaxsiy fazilatga asoslangan nomlarni o‘rganishda leksik ma’no bilan bir qatorda, baholash mazmuni ham hisobga olinishi kerak.

Milliy taraqqiyot va tarixiy xotira bilan bog‘liq motivlar ham faleronimlar tizimida muhim o‘rin egallaydi. “Yangi O‘zbekiston bunyodkorlari”, “Yangi O‘zbekiston islohotchisi”, “O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining 35 yilligi” esdalik nishoni kabi nomlarda davlat taraqqiyoti, islohotlar va tarixiy sana bilan bog‘liq mazmunlar ifodalangan. Bunday nomlar muayyan tarixiy davr yoki ijtimoiy maqsadning mukofotlash tizimida aks etishiga misol bo‘la oladi.

Tarixiy sana va muhim voqealarga asoslangan nomlarda vaqt omili ham katta ahamiyatga ega. Sana yoki yubiley bilan bog‘liq birliklar mukofotning qaysi voqea munosabati bilan ta’sis etilganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan bunday faleronimlar nafaqat mukofotning nomi, balki tarixiy xotirani ifodalovchi til birligi sifatida ham qaralishi mumkin. Biroq ularning mazmunini tahlil qilishda nomning o‘zi bilan cheklanmasdan, mukofotni ta’sis etgan rasmiy hujjat va uning maqsadini ham o‘rganish zarur.

Ijtimoiy qadriyatlar bilan bog‘liq faleronimlarda esa insonparvarlik, hamkorlik, do‘stlik va jamiyat oldidagi mas’uliyat kabi tushunchalar ifodalanadi. “Mehr-saxovat”, “Xalqlar do‘stligi”, “Turizm fidoyisi”, “Madaniy meros fidoyisi” kabi nomlarda muayyan qadriyat yoki faoliyatning ijtimoiy ahamiyati aks etadi. “Fidoyisi” komponenti shaxsning biror soha yoki faoliyatga sadoqatini ta’kidlasa, “do‘stlik” va “mehr-saxovat” kabi birliklar ijtimoiy munosabatlar va ma’naviy qadriyatlarni ifodalaydi.

Mazkur nomlar jamiyatda e’tirof etiladigan qadriyatlarning til orqali ifodalanishiga misol bo‘ladi. Ularning semantik xususiyatlarini o‘rganish orqali mukofot nomlarida shaxsiy yutuqlar bilan bir qatorda, ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat va fazilatlar ham aks etishini ko‘rish mumkin. Bunda nomning mazmuni uning tarkibidagi birliklarning lug‘aviy ma’nosi, birikish xususiyati va mukofotlash maqsadi bilan belgilanadi.

Faleronimlarning nomlanish motivlarini tasniflashda ayrim nomlarning bir necha guruhga tegishli bo‘lishi mumkinligini ham hisobga olish kerak. Masalan,

muayyan kasbga oid nom bir vaqtning o‘zida xizmat, mahorat yoki ijtimoiy mas’uliyat motivlarini ham ifodalashi mumkin. Shu sababli faleronimlarni faqat alohida so‘zlarga qarab guruhlash yetarli emas. Nomning umumiy mazmuni, tarkibiy qismlari, qo‘llanish maqsadi va rasmiy ta’sis etilish asoslari birgalikda o‘rganilishi lozim.

Shuningdek, nomlanish motivlarini aniqlashda faleronimning rasmiy maqomini tekshirish muhimdir. Mukofot nomi sifatida keltirilgan har bir birlikning normativ-huquqiy hujjatlarda qayd etilganligi, rasmiy yozilishi va ta’sis etilish maqsadi ishonchli manbalar bilan tasdiqlanishi kerak. Bu talab tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligini oshiradi hamda nomlarning mazmuniy tahlilini aniq dalillarga asoslash imkonini beradi.

Umuman olganda, zamonaviy faleronimlarning nomlanish motivlari til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatni o‘rganishda muhim material hisoblanadi. Ularning tarkibida kasbiy faoliyat, xizmat natijasi, shaxsiy fazilat, tarixiy xotira va ijtimoiy qadriyatlar turli shakllarda ifodalanadi. Ushbu motivlarni aniqlash faleronimlarning semantik tuzilishini yoritish, ularni mazmuniy guruhlarga ajratish va nomlash tamoyillarini belgilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, faleronimlarning nomlanish motivi mukofot nomining qanday sabab va maqsad asosida shakllanganini tushuntiruvchi muhim lisoniy-ijtimoiy omildir. Zamonaviy faleronimlarda kasbiy faoliyat, xizmat, mahorat, milliy taraqqiyot va ijtimoiy qadriyatlarning ifodalanishi nomlash mazmunining kengligini ko‘rsatadi. Ushbu birliklarni ilmiy jihatdan o‘rganishda ularning lug‘aviy tarkibi, semantik xususiyatlari va rasmiy maqomini o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish zarur. Bu esa o‘zbek onomastikasida faleronimlarning o‘rni va nomlanish xususiyatlarini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov E. A. *O‘zbek tili antroponimikasi*. – Toshkent: Fan, 2013.

2. Begmatov E., Uluqov N. *O‘zbek onomastikasi terminlarining izohli lug‘ati*. – Namangan, 2006.
3. Chornous O. Modern Approaches to the Interpretation of the Motive for Naming // *East European Journal of Psycholinguistics*. – 2018. – Vol. 5, No. 1.https://doi.org/10.29038/eejpl.2018.5.1.och
4. Sadullaeva N., Bakhtiyorova M. Reflection of Onomastic Principles in Naming // *Psychology and Education Journal*. – 2021. – Vol. 58, No. 1. – P. 2874–2878.https://doi.org/10.17762/pae.v58i1.1180
5. Hough C. (ed.). *The Oxford Handbook of Names and Naming*. – Oxford: Oxford University Press, 2016.